

Németh László és a vallás

Németh László mélyen átélt magyar református kultúrát hozott magával a családból, és ennek a kultúrának része volt a vallásos hagyományok ismerete, a templombajlás és a bibliaolvasás is, a szokáson alapuló istenhít mindazonáltal bizonyos közömbösséggel társult, s nem alapozta meg sem személyes meggyőződés, sem Isten „jelenlétének” állandó tudata s a vele kialakított élő kapcsolat. Ebben a tekintetben Németh a liberális korszak gyermeke volt, akinek világképét egyrészt a természettudományos pozitivizmus, másrészt — ennek bizonyos mértékű meghaladásaként — az „életfilozófiák”: elsősorban Dilthey és a huszadik századi „válságbölcseletek”; elsősorban Spengler tanításai alakították ki. A személyes istenélmény ennek a világképnek a szerkezetében nem játszott igazán szerepet.

Mіндеzt hitelesen jelzi Németh László *Ember és szerep* (1934) című önéletrajzi munkája, amely igen pontosan idézi fel a liberális korszak szellemiségét, amely a vallásnak csupán formális szerepet ad az élet rendező elvei között: „Apám, mint a kor felvilágosodottjai általában (s talán egy kissé azon túl is), ellensége volt minden tételes vallásnak. Szilason ki-kiénekelte magát a templomban, melynek kórusán valamikor az orgonát fujtatta, de első, Isten személyét illető tudakozódásaimra már olyan válaszokat adott, melyek az »Isten« szót meghagyták ugyan, de a »személyt« meglehetősen széjjelmosták. A protestáns hitoktatás nem állított számba vehető akadályt diadalmas, gyermeki racionalizmusom elé. Szegény hétygyermekes hitoktatóm, aki olyan komolyan vette lelkem üdvösségét, hogy órákat átpolemizált velem, csak érvelő kedvettem szabadította el. A középiskolás évek végére eső »irodalmi felvilágosodásom« végleg belezökent az ész-vallás kétszerkettőjébe, s ha a szocializmust Ady, majd Szabó Dezső gazdagabb világából kikelve, némi ellenállással fogadtam is el, ez az ellenállás nem volt sem elég merész, sem elég tudatos. Az ember bírása: az élet, eleme: a társadalom, mennyországa: utódai boldogulása. Tiszteld az életet és szolgálj a fejlődést, ezt az etikát fogadtam el — elméletben.”

A diák Németh László többé-kevésbé túljutott ezen a vallási közömbösségen és szkepszisen, s noha a világmindenségben továbbra sem fedezte fel a teremtő Isten keznyomát, saját lelkében megtalálta azt az erkölcsi törvényt, amelynek a kanti bölcselet hagyománya szerint csak a transzcendenciában lehet a magyarázata. Önéletrajzi motívumokból szőtt *Alsóvárosi búcsú* (1938) című regényének hőse, Péter a következőkben vet számot Isten létével, illetve ennek lehetséges bizonyítékaival: „az unalmas kisvajti órákon ő is elvitatkozott Dunás Tóttal az Isten létéről. De ott nem a körül forogtak, hogy van-e hát Isten, hanem hogy létének a bizonyítékai közül melyek a meggyőzőbbek. Dunás Tót ragaszkodott úgy a külsőkhöz, mint a belsőkhöz: fölöttem a csillagos ég, bennem az erkölcsi törvény. Péter csak a belsőt tartotta meg. A csillagos ég ragyog és nem bizonyít semmit. Ő nem tudja elképzelni sem azt, hogy a világ magától jár, sem azt, hogy valaki hajtja. A fizikusok eltanítják Kepler törvényeit, de nekik is szükségük van valamire, ami az ellipszisen ide-oda tolja a csillagokat: erő, gravitáció, tehetet-

lenség. Csakhogy mik ezek: egy perpetuum mobile motorja, vagy Isten gyeplői, melyeket egy Józsué kedvéért meg is lehet rántani? Egyik sem képzelhető el. A világ sem azt nem bizonyíthatja be, hogy van Isten, sem azt, hogy nincs. Az ember lelke az más; az a hang, amiről a próféták szólnak, az csakugyan van, ő is ismerte. Az emberbe bele van akasztva egy sarkantyú s szorítja: ezt szabad, ezt nem. Két akarat van az emberben; egyik a magunké, a másik az Istené, amely azt úzi, fogja, ellenőrzi.”

Németh László az anyagi világ vizsgálatában kizárólag a természettudomány illetékességét ismerte el, s úgy látta, hogy ez a tudomány nem mutat túl a világmindenségen. Isten léteire egyedül az emberi lélek benső dolgai, ahogy *Galilei* (1953) című drámájában mondotta: „az erkölcs és a szeretet” által következtetett. És ahogy igazából bizonytalanságban maradt Isten léte felől, úgy kéte-lyekkel telve figyelte a tételes vallásokat, az egyházak tanításait és tevékenységét is. Tulajdonképpen elutasította azt a „társadalmi” vallásosságot, amelyet fiatal emberként: a liberális kor gyermekeként, később pedig egy félig-meddig rendi jellegű s a vallást mintegy „hivatalból” gyakorló társadalom (a két világháború közötti korszak) bírálójaként látott maga körül. Pap Károlyról, a Jézus mellé álló zsidó írástudóról 1929-ben rajzolt nagyszerű portréjában ilyen módon állítja egymással szembe a „társadalmi” és a „társadalmon túli” vallásosságot, a lát-ható egyházat és az Evangéliumot: „Az ember vallásossága kétféleképp jelent-kezhetik: mint a táblák szolgasága, vagy mint az ember szabad küzdelme Iste-nért. Van egy társadalmi vallásosság s egy társadalmon túli. Van imádság a templomban, s van imádság az életünk mélyén. Ez a polgári és ez a szabad vallásosság ott fejeled a zsidóság ezredéveiben. Egyiknek szimbóluma az örök papság, a másiké az örök Jézus. Tudjuk, hogy ez az ellentét nem Palesztínához kötött. Visszatér, mint az emberiség örök ellentmondása; a mi keresztény vilá-gunkban egyház és evangélium a neve. Az egyház a társadalom védekezése a vallásos érzés robbantó, anarchista eleme ellen. Az evangélium a láva tiltakozása a kihűlt bazalt ellen. A társadalom a maga organizmusában akarja törni, keze-síteni a vallásos érzést, de az örök evangélium újra és újra fölemeli fejét: egy felelősség van, amellyel Istennek tartozom.”

Az „örök Evangélium” és az Istennek tartozó felelősségérzés mögött Németh László az emberi lélek szerkezetének egyik tartópillérét, ahogy ő nevezi: a „val-lásos ösztönt” tapintja ki. Voltaképpen ennek az ösztönnek a fogalmára építi fel 1962-ben keltezett nagy tanulmányát: *A vallásos nevelésről* címűt. „Én — jelenti ki itt — nem azt mondtam, hogy ott van bennünk a vadember, hanem hogy vannak vallásos ösztöneink, s ezek az ösztönök gondozva, foglalkoztatva épp-úgy megnövesztik, szárnyat adnak az embernek, mint mondjuk a jólápolat, fog-lalkoztatott szerelmi ösztön, míg magukra hagyva, álutakra szorítva, tönkrete-szik az életet. A vallások szerepe az volt, hogy ápolták, az élet forrásává tették ezeket az ösztönöket.” E „vallásos ösztönök” legfontosabbika Németh szerint az „üdvösség ösztöne”: „Az élet egy ügy, egy zászló, amit török-szakad föl kell valami belső, lelki oromra ütnünk, s ennek a zászlónak a meredését, kókadását, süllyedését és emelkedését az ember közérzete éppúgy érzékeli, mint térbeli helyzetét a labirintusa. A »hang« volt a első, sokszor visszatérő vallásos fogalom, melyet az üdvösségösztön leírásánál fölhasználtam; ez annak az érzékszervnek a helyeslő vagy rosszálló jele, amely üdvösségünk kapaszkodóján irányít.” Ez a hang, amelyet ő Platon „foné tisz daimoniosz”-ával azonosít, a mi keresztény fogalmaink szerint: a lelkiismerettel azonos.

Az „üdvösség ösztöne” vezérli Németh szerint az egyház és az emberiség szentjeinek életét és cselekedeteit. A szent, Németh világában nem feltétlenül a hit vagy a vallásosság emberét jelenti, valamiképpen mégis az „Isten emberét”. Még azok a világi szentek is, akikről például 1956-ban megjelent *Égető Eszter* című regényében beszél: „Nem tudom — mondja egy alkalommal Méhes, a tanár, akinek alakját az író saját magáról mintázta —, hogy tetszik lenni a vallással. De végeredményben mindenki egyformán áll. Sem hinni nem tud, sem hit nélkül élni. Csak a döntés, az önbecsapás módja változik a dilemmában. De én úgy érzem (...) ennek a dilemmának véget lehet vetni. A nyugati gondolkozás is megérett rá. Csak elég mélyre kell az emberbe fúrni. A közös vallásos ösztönig. Tételek persze nem segítenek. Egy példa kell. Hisz voltaképp a kereszténység is példák története. A szentekre gondolok. A mai szent az, aki azt mondja: nézzétek, nem kellett túlvilág, halhatatlan lélek, s mégis úgy tudtam élni, azzal a fenséggel, mintha mindezek volnának.” Németh evilági „szentjei”: az *Emberi színjáték*, az *Égető Eszter*, az *Irgalom* vagy éppen *A nagy család hősei* (s többnyire: hősnői) valóban „hősi fokon” tanúsítják az igazságot és gyakorolják — ezt szeretném hangsúlyozni — a keresztény erényeket.

Valójában az „üdvösségnek” és a „szentnek” ezek a fogalmai voltak azok, amelyek meghatározták Németh László és a vallás kapcsolatát: Isten létezését csak a lélek rejtekében fogadta el, a „látható egyház” helyett az Evangéliumba helyezte bizalmát, a keresztény erkölcsiség eszményeit azonban maradéktalanul a sajátjainak ismerte el. Talán Istennel is ennek az evangéliumi erkölcsiségnek és humánumnak az átélése által találkozott.

KALÁSZ MÁRTON

Szitakötő

*ismerős lelkeink
nyár van, hozzánk útban, mi nem az ország
érintkező árnyékában ülünk
szemünk előtt vakító, kérges falvak*

*forduló utak, vékony ózonpajzs alatt
ibolyaszínűvé érett gabonaföld
szitakötő a patak hűlő kis hab-fodrozásán
szélek hamvadva, pörküik visszfénye szitál*

*ismét nyárvoége lett, lelkeink útban
tőlünk, ahova elevenjeink
ismerik, tudtuk, únták itt köztünk ülve, nem is az árnyat*